

אידאולוגיה ופוליטיקה

פולמוס 'משבר המרקסיזם' וגיבוש תפיסותיו האידאולוגיות המוקדמות של ז'בוטינסקי: 1898-1903

סבטלנה נטקוביץ'

בספרו האוטוביוגרפי, סיפור ימי, הכריז ז'בוטינסקי בפירושו: 'אם יש לי מולדת רוחנית, הריהי איטליה יותר מאשר רוסיה [...] כל יחסי לבעיות הלאום, המדינה והחברה נתגבשו בשנים ההן תחת השפעות איטלקיות'.¹ ואולם התקופה שחי בה באיטליה והשפעותיה על הגותו לא זכו עד כה לדיון מחקרי הולם, אף שחוקרים הצהירו כי הם מייחסים להן חשיבות רבה. מטרתו של מאמר זה איננה למלא את הפער, אלא לסרטט את מערכת ההנחות האידאולוגיות שבמסגרתה התפתחו תפיסותיו העיקריות של ז'בוטינסקי. השפעותיה של המסורת הפוליטית והאינטלקטואלית באיטליה על היוצר הוזכרו במחקר, אך אזכורים מעטים אלה הצטמצמו לרוב לכדי ניסיון אנכרוניסטי לקשור בין דמותו של ז'בוטינסקי והגותו ובין רעיונות הריסורג'ימנטו – התחייה הלאומית שהנהיגו גריבלדי ומציני באיטליה באמצע המאה התשע עשרה.² מחקרים אחרים הזכירו, אם כי בדרך אגב וללא דיון בהקשר הרעיוני הרחב, את הזיקות בין מחשבתו של ז'בוטינסקי ובין הגותם של האינטלקטואלים המובילים באיטליה בת זמנו כגון הכלכלן מפאיו פנטליאוני (Pantaleoni),³ ההוגה הפוליטי פרופסור אנטוניו לבריולה (Labriola), והפילוסוף בנדרטו קרוצ'ה (Croce).⁴ גם המסורת הדקדנטית של ה'פין-דה-סיאקל' (Fin-de-siècle), מפנה המאה) הוזכרה כמסגרת הרעיונית האחראית לעמדותיו האסתטיות והאידאולוגיות של

1 זאב ז'בוטינסקי, 'סיפור ימי', כתבים: אבטוביוגרפיה, הוצאת ערי ז'בוטינסקי, ירושלים תשי"ח, עמ' 27.

2 'סיפור ימי', שם, עמ' 28; שמואל כ"ץ, ז'בו, דביר, תל אביב 1993, עמ' 28-29, 1125-1124; יוסף שכטמן, זאב ז'בוטינסקי: פרשת חייו, א, קרני, תל אביב 1956, עמ' 41; Colin Shindler, *The Triumph of Military Zionism*, I. B. Tauris, London 2006, p. 12.

3 שכטמן, שם, עמ' 40, 118.

4 שכטמן, שם, עמ' 39, 41; יעקב שביט, מרוב למדינה, הדר, תל אביב 1983, עמ' 51; יעקב שביט, המיתולוגיות של הימין, בית ברל, צופית 1986, עמ' 210; ראובן שושני, 'הבסיס המתודולוגי של חקר אידאולוגיות: מחשבתו המדינית והחברתית של זאב ז'בוטינסקי כדוגמא', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית, 1992, עמ' 110, 179.

ז'בוטינסקי, שאחדות מהן נוצרו בהשפעתה הישירה ואחרות היו תגובת נגד לה.⁵ אך הברור הוא מספק של המושג פין-דה-סיאקל (והמושגים הנלווים אליו כמו סימבוליזם ודקדנס) הביא לידי שימוש לא מוקפד בהם לתיאור רוח התקופה, אורח החיים של היוצר, האידאולוגיה, האסתטיקה והתמטיקה של יצירותיו. שהרי את כל המחשבה הפוליטית, את הספרות ואת האמנות של המאה העשרים אפשר להגדיר כתוצר של הפין-דה-סיאקל – המודרניזם נוסח ג'ויס, וולף וקונרד, הראליזם של גורקי, האוונגרד הדאדאיסטי, הספרות הפופולרית ואף המיסטיציזם הפילוסופי. מכאן ניתן לראות עד כמה התפיסות שזוהו עם גיבוש תפיסותיו האידאולוגיות של ז'בוטינסקי היו מצד אחד כלליות ומופשטות מדי, ומן הצד האחר הסבירו תופעות נקודתיות בלבד בהגותו וביצירתו. אלה לא יכלו לבודד יסודות קבועים ממשיים שעמדו בתשתית תופעות מגוונות ולעתים אף מנוגדות בתפיסותיו הפוליטיות והאסתטיות.

לצד הקושי האובייקטיבי לתפוס את דמותו של ז'בוטינסקי, שמקורו בהטרונגויות הקיצונית של מפעליו הפוליטיים היצירתיים וברוחב היריעה שלהם,⁶ יש גם קושי מושגי: החוקרים ניסו לתפוס את מחשבתו של ז'בוטינסקי ואת יצירתו במושגים של הגות רומנטית,⁷ מחשבה ליברלית אירופית קלסית⁸ או הגות ניטשאנית,⁹ אך כל אחת ממסגרות השיח הללו כיסתה רק שטח מצומצם מפעילותו של ז'בוטינסקי והעלתה שאלות רבות באשר לסתירות ולחוסר העקביות שבמפעליו יותר משהשיבה עליהן. לטענתי, ז'בוטינסקי היה מודע לחמקמקות מושגית זו ולעתים אף כיוון להשגתה. שהרי כל חייו, וכיחוד בצעירותו, התגאה בהיותו 'אדם ללא תווית'¹⁰ – איש עצמאי שאינו

- 5 Michael Stanislawski, *Zionism and the Fin de Siècle: Cosmopolitanism and Nationalism from Nordau to Jabotinsky*, University of California Press, Berkeley 2001, p. 15; Alice Nakhimovsky, *Russian-Jewish Literature and Identity*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London 1991, p. 69
- 6 על ריבוי פניו של ז'בוטינסקי ועל הקושי לקבוע מסגרת היסטוריוגרפית מוסכמת להבנת מפעליו הפוליטיים והיצירתיים ראו: זאב צחור, 'ז'בוטינסקי וז'בוטינסקאים', בתוך: אבי בראלי ופנחס גינוסר (עורכים), *איש בסער*, מכון בן-גוריון לחקר ישראל, שדה בוקר 2004, עמ' 39-47.
- 7 ראו: יהודה פרידלנדר, 'הערות ליצירתו הספרותית של זאב ז'בוטינסקי', בתוך: בראלי וגינוסר (עורכים), שם, עמ' 283-298.
- 8 ראו: רפאלה בילסקי בן-חור, כל יחיד הוא מלך: המחשבה החברתית ומדינית של זאב ז'בוטינסקי, דביר, תל אביב 1988; דן מירון, *הגביש הממקד*, מוסד ביאליק, ירושלים 2011; Israel Kleiner, *From Nationalism and Universalism: Vladimir (Ze'ev) Jabotinsky and the Ukrainian Question*, CIUS Press, Edmonton 2000
- 9 דוד אוחנה, 'ז'בוטינסקי בירושלים: קווים להשפעת ניטשה על ה"עברי החדש"', בתוך: דוד אוחנה ורוברט ויסטריך (עורכים), *מיתוס וזכרון: גלגוליה של התודעה הישראלית*, מכון ון ליר, הקיבוץ המאוחד, ירושלים, תל אביב תשנ"ז, עמ' 269-289; יעקב גולומב, *ניטשה העברי*, ידיעות אחרונות, תל אביב 2009, עמ' 129-135; עוד ראו: מירון, *הגביש הממקד*, שם, עמ' 14, 22.
- 10 ההגדרה הופיעה כבר בכתיבתו הפואטית המוקדמת מפיו של הדובר הלירי, בן דמות המחבר, בפואמת הביכורים שלו 'שפלוך': Altalena, "Шафлор", *В Студенческой Богеме*, Одесса

מחויב לזרם פילוסופי או לאידיאולוגיה. ואכן, בכתיבתו שופעת הפרדוקסים הוא נהג לשלב רגשי אהדה לסוציאליזם בכתיבו הלאומיים והבורגניים ביותר ויסודות שעוררייתיים במתירנותם בכתיבתו השמרנית. את אחד הנרטיבים המארגנים הדומיננטיים להבנת מקורותיה ההיסטוריים של השקפת עולמו עיצב ז'בוטינסקי עצמו בכתיבתו ההגותית והאוטוביוגרפית למן סוף שנות העשרים של המאה העשרים, במידה רבה בתגובה לעליית הפשיזם ולניסיונות של יריבו ואחדים מחסידיו לזהות את התנועה הרוויזיוניסטית עם האידיאולוגיה הפשיסטית. אז החל לגבש דימוי עצמי של זקן בן המאה התשע עשרה – הסובלנית, הליברלית, המושתתת על עקרונות המשחק ורוויית תשוקה – המביט בתיעוב בזוועותיה ובאלימותה של המאה העשרים וקורא למרוד בה.¹¹ מייקל סטניסלבסקי כבר ציין שניסיונו האוטוביוגרפי של ז'בוטינסקי למצוא הסבר לשילוב של האינדיבידואליזם והלאומנות בליברליזם שספג בסוף המאה התשע עשרה, שיקף יותר את משאלות הזהות שלו עצמו בעת כתיבת האוטוביוגרפיה בשנות השלושים מאשר העיד על עמדותיו האידיאולוגיות בנעוריו.¹² כמו שאראה בהמשך המאמר, דווקא ההתקפה על המסורת של המאה התשע עשרה ועל נטייתה להצמיד תוויות שכלתניות לאנשים ולרעיונות עמדה בתשתית המהלך האינטלקטואלי הנון-קונפורמיסטי של ז'בוטינסקי הצעיר, שמאוחר יותר הביאו גם אל המחשבה הלאומית.¹³ במילים אחרות, בזמן שבנרטיב העצמי של ז'בוטינסקי

11 1903, стр. 11 (אלטלנה, 'שפלוך', בבוהמה של סטודנטים, אורסה 1903, עמ' 11. לתרגום עברי ראו: זאב ז'בוטינסקי, 'שפלוך', כתבים: שירים (תרגום: חנניה רייכמן), הוצאת ערי ז'בוטינסקי, ירושלים תש"ז, עמ' רמה-רנג); דמות מוקצנת של האיש שאינו מחויב להתניות ולמגבלות החברתיות עיצב ז'בוטינסקי בבלדה המיתית 'נואלה' שנכללה במחזהו 'לאדנו': Виктория Левитина, "Приложение 2: "Ладно", в: *И Евреи – Моя Кровь*, Издательство "Воздушный Транспорт", Москва 1991, стр. 241-271, ופורסמה גם בתרגום העברי: זאב ז'בוטינסקי, 'נואלה', כתבים: שירים, עמ' רסא-רסד; מייקל סטניסלבסקי זיהה כי מקור הביטוי אצל צ'כוב, אך נדמה שבתקופה שז'בוטינסקי השתמש בביטוי הוא היה למטבע לשון נפוץ ולא היה דווקא רפרור לצ'כוב. ראו: Stanislawski, *Zionism and the Fin de Siècle*, p. 147.

12 בין מאמרי מפתח שבהם עיצב את הדימוי ניתן למנות: זאב ז'בוטינסקי, 'אנחנו הבורגנים', הצפון, 8.5.1927, עמ' 2 (פורסם לראשונה בראסוויט ב-17.4.1927, בהמשך נכלל בקובץ הרוויזיוניזם הציוני בהתגבשותו, עמ' 211-217); זאב ז'בוטינסקי, 'מרד הזקנים', כתבים: אומה וחברה, הוצאת ערי ז'בוטינסקי, ירושלים תש"י, עמ' 228 (פורסם לראשונה בפולנית ב-12.2.1936, ולאחר מכן בסוברמנייה זפיסקי, שראו אור ברוסית בפריז ב-1937), כמו כן ניתן לראות את האוטוביוגרפיה של ז'בוטינסקי 'סיפור ימי' שפורסמה ב-1936. לניתוח פוליטיקת הזהויות של ז'בוטינסקי למן סוף שנות העשרים ראו: סבטלנה נטקוביץ', 'מיתוס והיסטוריה ביצירתו הספרותית של ז'בוטינסקי', עבודת דוקטור, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, 2011, עמ' 176-222.

13 Stanislawski, *Zionism and the Fin de Siècle*, pp. 133, 210

13 ב-1903 ז'בוטינסקי כתב: 'המאה ה-19 שיחררה אל הבמה אין ספור דוקטרינות אשר שללו אחת את השנייה. המצדד בדוקטרינה אחת נאלץ להתנגד לדוקטרינה אחרת או אפילו לכל שאר האחרות. לכן נולד האדם עם התווית – הדמות הפעילה הטיפוסית בכימות המאה ה-19. [...] לשאלה "מי אתה?" – היה עונה לא בשמו הפרטי ובשם משפחתו, אלא בכיתוב שעל התווית – פוזיטיביסט,

בשנות השלושים נתפסו האיראות של המאה התשעה עשרה, הליברליזם, התשוקה והמשחק כרעיונות משלימים השייכים לאותו שדה סמנטי המזוהה עם תקופת נעוריו, בתקופת נעוריו עצמה הוא עיצב נוסחה אחרת של היחסים בין רעיונות אלה. אז, בתחילת המאה העשרים, נתפסו טיפוח האינדיבידואליזם ותשוקות היחיד כיסוד מנוגד למגמות הרציונליות והמצמצמות של המאה התשע עשרה, שאותן תקף ז'בוטינסקי נחרצות. לכן לניסיון לדובב את עמדותיו האידיאלוגיות 'מכפנים' – מתוך עדויות התקופה שבה נוסחו ולא דרך פריזמות מארגנות מאוחרות יותר המטשטשות את ממד ההתפתחות של הרעיונות ואת ההקשרים המקוריים שבתוכם אפשר להבינם – יש ערך מיוחד.

האתגר העיקרי הוא למקם את הנון־קונפורמיזם המוקדם של ז'בוטינסקי בשיח הפילוסופי, הכלכלי והפוליטי שהתגבש בתקופת נעוריו. הטשטוש המכוון של גבולות השיח – טשטוש שאצל ז'בוטינסקי בא לידי ביטוי בעיצוב דימוי עצמי של 'האיש ללא תווית' – אפיינן גם את הפילוסופים, את הכלכלנים ואת הפעילים הפוליטיים הנון־קונפורמיים שפעלו בסוף המאה התשע עשרה ובתחילת המאה העשרים באיטליה ובצרפת, בכללם כלכלנים כמו וילפרדו פארטו (Pareto), מפיאו פנטליאני שהוזכר למעלה, ותלמידים עמנואלה סלא (Sella); פילוסופים כמו קרוצ'ה וג'ורג' סורל (Sorel); אמנים ותאורטיקנים של האמנות כמו ריצ'י'טו קנודו (Canudo), ופעילים פוליטיים כמו מנהיג הסינדיקליסטים המהפכניים באיטליה ארתורו לבריולה (ודוק; לא פרופ' אנטוניו לבריולה). אף שכל אלה הכירו זה את זה, ואף ציטטו איש את רעהו, אי־אפשר לשייך אותם לאסכולה אידאולוגית או לזרם פילוסופי אחד. ואף על פי כן קשה שלא לשים לב לתכונות משותפות, שלטענת זאב שטרנהל נכחו במידה כזאת או אחרת של הצהרתיות ומחויבות במחשבתם: האנטי־רציונליזם, ההכרה בכלכלת השוק הקפיטליסטית 'כמשקפת את חוקיה האוניברסאליים של הפעילות הכלכלית' והמיאוס ממערכת פוליטית דמוקרטית.¹⁴ לדעתי כל אחד מהאישים הללו תרם בדרכו לגיבוש עמדתו הנון־קונפורמית של ז'בוטינסקי, שהתבטאה בעיצובו של אידאל ה'אדם ללא תווית'.

אידיאליסט, שמרן וכו'. אדם כזה ראה את הישגו בכך שיצליח לקצץ את עצמו עד לחפיפתו המוחלטת עם התווית, לדהוס את עצמו עד כדי כך שאף צד מטבעו לא יעזו לחרוג מבעד לתווית. הדוקטרינה העניקה לאדם בקבוקון עם התווית המודבקת. [...] זה היה ללא ספק מאוד נחוץ לפרוגרס, אבל כעת בשביל הפרוגרס אנו זקוקים לדבר אחר. והנה בשנים האחרונות הבקבוקונים החלו להתנפץ במהירות מפתיעה. אותם האנשים החלו להחליף תוויות. [...] מה זה אומר? שהטבע האנושי לא רוצה יותר להיות מקוצץ ומחפש תווית שתוכל להכילו מבלי לדהוס', Altalena, 'ידיעות אודסה', 9.2.1903; על נסיבות כתיבתן של שורות אלו במסגרת הפולמוס על 'סוגיות האידיאליזם' ראו בהמשך המאמר.

14 לדעת זאב שטרנהל, קיום שלושת התפיסות הללו עמד בתשתית השקפת העולם הנון־קונפורמיסטית של הסינדיקליזם המהפכני: זאב שטרנהל, מריו שניידר ומאיה אשרי, יסודות הפשיזם: ממד תרבותי למהפכה פוליטית, עם עובד, תל אביב, 1992, עמ' 44-45.

ראובן שושני וערן קפלן חשפו במחקריהם את ההיבט האנטי-מטריאליסטי במשנתו החברתית והמדינית של ז'בוטינסקי,¹⁵ אבל הם התייחסו בעיקר להגותו המאוחרת, כשהיה מנהיג התנועה הרוויזיוניסטית, ולא עסקו בשאלת הגנזים של השקפותיו האידיאולוגיות. כדי לאפיין את תולדות גיבושה הפוליטית והאסתטית של ז'בוטינסקי, אקדיש אפוא תשומת לב מיוחדת לניתוח סביבתו החברתית, הפוליטית והאידיאולוגית בשנותיו המעצבות כסטודנט, כעיתונאי וכיוצא מתחיל. ז'בוטינסקי בגר בצל משבר עמוק בשיח הפוליטי והחברתי באירופה. שטרנהל תיאר זאת כך: 'במישור הרעיוני אופיינית לתקופה זאת התחזקות הערכים האנטי-רציונליים, התגברות פולחן הרגשות והיצרים, העדפת כוחות החיים והספונטניות. את תפיסת העולם הרציונליסטית ה"מכנית" ששלטה בחשיבה האירופית מאז המאה ה-17, החליפה התפיסה ה"אורגנית".¹⁶ חשוב להדגיש שבניגוד לחוקרים שבעקבות ז'בוטינסקי עצמו זיהו את אחד הרעיונות העיקריים בהגותו החברתית בשנות השלושים – האדרת 'דחף המשחק'¹⁷ – עם האווירה הליברלית והסובלנית של המאה התשע עשרה, שטרנהל הראה כיצד אידאלים אלה היו חלק מההתקפה האנטי-רציונליסטית הכוללת נגד הליברליזם הקלאסי שהתרחשה באותה התקופה. שטרנהל תיאר כיצד צמחו אחדים מהתומכים החדשים של מגמות אלה משורות השמאל הנון-קונפורמיסטי דווקא. הם התבססו על התפיסות האורגניות בנסותם להציע חלופות לחלקים מהתורה המרקסיסטית שלדעתם היו מוטעים משום שלא התחשבו בטבע ה'אמיתי' של האדם. בתקופה זו התווכח השמאל באירופה על יעדי המאבק הסוציאליסטי ועל השיטות להשיגם במסגרת הדמוקרטיה הליברלית, ואילו ברוסיה נחשבו כל השואפים לכונן דמוקרטיה ליברלית חלק מהכוח הפרוגרסיבי-השמאלי של המפה הפוליטית. בצומת ייחודי זה – בין המזרח למערב, בין ערכי הנאורות והליברליזם לאנטי-רציונליזם, בין השמרנות לרדיקליזם – צמחו הנחות היסוד שעליהן בנה ז'בוטינסקי את ה'אני מאמין' החברתי שלו. כדי להבין אותן יש אפוא לחזור ולפרש את מסגרות השיח המקוריות שסיפקו לו נקודת משען לניסוח עמדותיו.

15 שושני 'הבסיס המתודולוגי של חקר האידיאולוגיות'; ראובן שושני, 'ההיבט ההיסטוריוסופי במשנתו של ז'בוטינסקי', יהדות זמננו, 14 (2001), עמ' 43-98; הנ"ל, 'אנטומיה של ביקורת הסוציאליזם אצל ז'בוטינסקי, חלק א: הביקורת על עקרונות היסוד של הסוציאליזם', בתוך: אבי בראלי ופנחס גינוסר (עורכים), איש בסער, מכון בן-גוריון לחקר ישראל, שדה בוקר 2004, עמ' 93-119; הנ"ל, 'אנטומיה של ביקורת הסוציאליזם אצל ז'בוטינסקי, חלק ב: ביקורת התמורה הסוציאליסטית בעולם ובראון ישראל', עיונים בתקומת ישראל, 12 (2004), עמ' 75-97; Eran Kaplan, *The Jewish Radical Right: Revisionist Zionism and Its Ideological Legacy*, University of Wisconsin Press, Madison 2005

16 ז'בוטינסקי, 'לא ימין ולא שמאל', עם עובד, תל אביב תשמ"ח, עמ' 66.

17 מירון, הגביש הממקד, עמ' 20-22.

פולמוס 'משבר המרקסיזם'

המאה התשע עשרה, מאה של תגליות מדעיות והתפתחויות כלכליות וחברתיות, ערערה אחדים מהעקרונות של מחשבת הנאורות ואת תפיסת העולם האופטימית והמוכנת שלה שלפיה האדם יכול להשתפר ולכונן סדר חברתי טוב יותר מכוח תבונתו וחריצותו כשהעצמי שלו וחיי החברה שמסביבו נתפסים כחלקים בלתי נפרדים מזרם החיים הסוחף ומכיל את הכול. מהמחצית השנייה של המאה התשע עשרה הלך ונפער הפער בין חוויית המציאות החיצונית ובין תפיסתה הסובייקטיבית, פער שהפילוסוף הקנדי צ'רלס טיילור סימן כאחת הסיבות העיקריות למשבר הרוחני של המאה.¹⁸ פער זה השתקף היטב בפולמוס שכונה 'משבר המרקסיזם' – אחד הפולמוסים האידאולוגיים והפילוסופיים החשובים של סוף המאה התשע עשרה. הצדדים הניצים בוויכוח היו הפילוסופים המרקסיסטים מזה וההוגים הליברלים הבורגנים השייכים ברובם לאסכולה הנאו־קאנטיאנית מזה.¹⁹ ויכוח זה הצמיח בעשור הראשון של המאה העשרים פתרון שלישי למשבר הזהות של מפנה המאה, והכניס אל הפולמוס הפוזיטיביסטי מיסודו מושגים כמו 'אינטואיציה', 'דחף' ו'לא מודע', שבעזרתם שאפו נציגי הדרך השלישית לגשר על הפער בין הדרכים האמפיריות להכרת המציאות ובין תפיסתה האידאליסטית. שניים מתומכיו הבולטים של פתרון זה, סורל וקרוצ'ה, עלו על הבמה הציבורית בשנים שהתנהל בהן הפולמוס.

אחת מנקודות המחלוקת העיקריות בין תומכי התנועה הנאו־קאנטיאנית, שהתפתחה בגרמניה במחצית השנייה של המאה התשע עשרה, ובין תומכי הפילוסופיה של הגל וממשיכייה המרקסיסטים, עסקה במקור הידע האתי של האדם.²⁰ לפי המרקסיסטים היסודות האתיים נוצרים מהתפתחות דיאלקטית של התנאים החברתיים, ואילו הנאו־קאנטיאנים שאפו להחזיר למרכז הדיון את ההתחבטויות המוסריות הטרונסצנדנטיות של האדם החופשי ולהתנער מהאתיקה הפוזיטיביסטית, המושתתת לדעתם על שאיפה לתועלתנות חברתית. לכן הם דחו את הנרטיב ההגליאני-מרקסיסטי באשר להתקדמות ההיסטוריה ואת המודל להתפתחותה ביססו על יסודות טרונסצנדנטיים על־זמניים. את הפולמוס פתחו כמה אנשי אקדמיה שהשתייכו לזרם הנאו־קאנטיאני הגרמני, ששאף לשקם את ההפרדה בין עולם התופעות ובין הספרה הטרונסצנדנטית. הם תקפו היבטים מתודולוגיים,

Charles Taylor, *Sources of the Self*, Harvard University Press, Cambridge, MA 1989, 18 p. 416

19 מאוחר יותר כתב לאון טרוצקי על מסריק, שטבע את המושג 'משבר המרקסיזם' במהלך הפולמוס. במאמרו אפיין טרוצקי את הפולמוס כעימות בין המטריאליזם הדיאלקטי ובין האידאליזם. ראו: Лев Троцкий, 'Масарик о Русском Марксизме', *Киевская Мысль*, 16.6.1914 (לב טרוצקי, 'מסריק על המרקסיזם הרוסי', קייבסקאיה מיסל (מחשבת קייב), 16.6.1914).

20 על הפולמוס בהקשר הרחב של ההיסטוריה של התנועה הנאו־קאנטיאנית ועל עיקרי רעיונותיה הפילוסופיים ראו: Thomas Willey, *Back to Kant*, Wayne State University Press, Detroit 1978, pp. 24-35

אתיים, משפטיים, כלכליים ופוליטיים בתורתו של מרקס,²¹ והאשימו אותה ברלטיביזם, באוטופיות, בניתוק מהפרקטיקה של היחסים הכלכליים ובתפיסה מכנית של האדם, שלא הותירה מקום להכרעותיו המוסריות ולעולמו הרוחני.²² הפעילים הפוליטיים, שהבולט שבהם היה הסוציאליסט-דמוקרט הגרמני אדוארד ברנשטיין, ניסו לתרגם את הביקורת האינטלקטואלית והאידיאולוגית הנאו-קאנטיאנית לשינוי באסטרטגיה הפוליטית של התנועה המרקסיסטית, ובכך יצרו את הזרם הרוויזיוניסטי הרפורמיסטי (האנטי-מהפכני) בתוך התנועה הסוציאליסט-דמוקרטית בגרמניה.²³

עמיתיו של אדוארד ברנשטיין בתנועה הסוציאליסט-דמוקרטית בגרמניה, כמו בבל וקאוטסקי, הגיבו בחריפות לניסיון הרפורמיסטי שלו וכך עשו גם סמכויות מרקסיסטיות בין-לאומיות כמו גיאורגי פלחנוב²⁴ – מנהיג הסוציאליסט-דמוקרטים ברוסיה, ואנטוניו לבריולה שהוזכר למעלה²⁵ – אבי המרקסיסטים באיטליה ומורהו של ז'בוטינסקי באוניברסיטת רומא. לבריולה ניסה לרתום לפולמוס את שני עמיתיו המבריקים – קרוצ'ה האיטלקי וסורל הצרפתי, מעורכיו של כתב העת הסוציאליסטי *Devenir social*.²⁶ לתדהמתו של

21 עם המבקרים הבולטים של התורה המרקסיסטית במסד האקדמי של התקופה נמנו אנטון מנגר, רודולף שטמלר ואוגן פון בוורק. על פי אנטוניו לבריולה, את המונח 'משבר המרקסיזם' טבע תומס מסריק בקונטרס 'המשבר המדעי והפילוסופי של המרקסיזם בן זמננו' (*Die wissenschaftliche Krise innerhalb des gegenwärtigen Marxismus*) Antonio Labriola, 'Concerning the Crisis of Marxism', in: idem., *Socialism*; 1898 and *Philosophy* (translated by Ernest Untermann), Charles H. Kerr & Company, Chicago 1934, p. 197

22 Fridrich Albert Lange, *The History of Materialism* (translated by E. E. Thomas), Kegan Paul, London 1925 (1866); Hermann Cohen, *Kants Theorie der Erfahrung*, Dümmmlers Rudolf;(1871 הרמן כהן, תאוריית הניסיון של קנט, ברלין 1871) Verlagsbuchhandlung, Berlin 1871 Stammler, *Wirtschaft und Recht nach der materialistische Geschichtsauffassung*, Veit, Leipzig 1914 (1894) (רודולף שטמלר, כלכלה ומשפט לפי תפיסת ההיסטוריה המטריאליסטית, לייפציג 1914) Eugen Böhm-Bawerk, *Karl Marx and the Close of His System*, A. M. Kelly, New York 1949 (1896)

23 על הקשר בין האידיאולוגיה של ברנשטיין לפילוסופיה הנאו-קאנטיאנית (ובעיקר אסכולת המרבורג) ראו: Willey, *Back to Kant*, pp. 129-130, 174-179

24 Georgii Plekhanov, 'Bernstein and Materialism', in: *Selected Philosophical Works*, II, Foreign Languages Publishing House, Moscow 1981, pp. 328-339; ובגרסה מקוונת: <http://www.marxists.org/archive/plekhanov/1898/07/bernsteinmat.html> (אוחזר באפריל 2012).

25 Labriola (above note 21)

26 את עיקר התייחסותם של קרוצ'ה וסורל לסוגיות הפולמוס בין המרקסיזם לאידאליזם אפשר לראות ב: Benedetto Croce, *Historical Materialism and the Economics of Karl Marx* (translated by C. M. Meredith), Frank Cass & co, London 1966 (1900); Georges Sorel, *Essays in Socialism and Philosophy* (translated by John and Charlotte Stanley), Oxford University Press, New York 1976; המסות הרלוונטיות לדינו של סורל פורסמו בשנים 1900-1898 ולוקטו בקובץ באיטלקית ב-1903.

לבריולה,²⁷ מיהרו שניהם לאמץ חלק מן הביקורת של ברנשטיין על המרקסיזם, ביקורת שכוונה בעיקר נגד תורת הערך העודף ונגד תפיסת ההיסטוריה הלינארית-התפתחותית של מרקס.²⁸ אף שסורל וקרוצ'ה התנגדו למסקנות האופרטיביות של ברנשטיין ושל סמכויות נאו-קאנטיאניות אחרות שפעלו במסגרת השיח הבורגני-ליברלי,²⁹ הם קיבלו את הביקורת הנאו-קאנטיאנית שלפיה התפיסה המרקסיסטית רלטיביסטית, דטרמניסטית ואפוקליפטית. תרומה חשובה אחרת של הנאו-קאנטיאנים לשיח הנון-קונפורמיסטי של קרוצ'ה וסורל הייתה בתפיסתם את המחשבה המרקסיסטית כמכלול של שיטות ותפיסות שאינן בהכרח מחויבות זו לזו, ולא כהגות מוניסטית שהיא בה בעת הן פילוסופיה והן תאוריה של פעולה מעשית. הפירוק הרעיוני אפשר לממשיכיהם הנון-קונפורמיסטים לרוקן את האידאולוגיה המרקסיסטית מעקרונות היסוד שלה, אך לשמור את המעטפת החיצונית שלה ואחדות מססמאותיה ומשיטות המאבק.

השקפותיהם של סורל וקרוצ'ה חשפו שתיתכן עמדה שלישית בעימות בין תפיסת העולם הנאו-קאנטיאנית לזו המרקסיסטית, שהרי, כמו שציין זאב שטרנהל, הן קאוטסקי (המרקסיסט האורתודוקסי) והן ברנשטיין (הרפורמיסט הנאו-קאנטיאני) היו מחויבים לסדר חברתי דמוקרטי.³⁰ במילים אחרות, שניהם בנו את השקפת עולמם על יסוד התפיסות של הנאורות והמהפכה הצרפתית, שלפיהן האדם הוא יצור תבוני המסוגל להשתפר (או 'להשתחרר מן התודעה הכוזבת', כמונחים מרקסיסטיים) ולכונן סדר חברתי ראוי. סורל, ובמידה מסוימת גם קרוצ'ה, ניגשו אל הפולמוס כשהם אווזים בתבנית אנטי-רציונליסטית שהתמקדה בהיבט הלא מודע של הטבע האנושי.³¹ ההבדלים בין השקפת

27 על התנגדותו של לבריולה לתפיסותיהם של קרוצ'ה וסורל ראו בסדרת מכתבים שכתב לבריולה לסורל. המכתבים נכתבו בין ה-20 באפריל 1897 ל-15 בספטמבר 1897 ופורסמו בשם 'סוציאליזם ופילוסופיה': Antonio Labriola, *Socialism and Philosophy* (translated by Ernest Untermann), Charles H. Kerr & Company, Chicago 1934

28 Edmund E. Jacobitti, 'Labriola, Croce, and Italian Marxism (1895-1910)', *Journal of the History of Ideas*, 36, 2 (1975), pp. 304-310; G. Sorel, 'Preface to the "Essays on the Materialistic Conception of History"', in: Labriola, *Socialism and Philosophy* (ibid.), pp. 182-194

29 Sorel, *Essays in Socialism*: שטמלר: זומברט ולרודולף שטמלר: Croce, *Historical and Philosophy*, pp. 111-129; והקדיש מאמר נרחב לשטמלר: Croce, *ibid.*, pp. 27-45.

30 שטרנהל, שניידר ואשרי, יסודות הפשיזם, עמ' 30.

31 לדיון בעמדותיהם האנטי-מטריאליסטיות של קרוצ'ה וסורל בפולמוס המדובר ראו: שטרנהל, שניידר ואשרי, שם; וגם: Irving Louis Horowitz, *Radicalism and the Revolt Against the Reason*, Routledge and Kegan Paul, London 1961; David Roberts, *The Syndicalist Tradition and Italian Fascism*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill 1979; Patrick Hutton, 'Vico's Theory of History and the French Revolutionary Tradition', *Journal of the History of Ideas*, 37, 2 (1976),

עולמם ובין השקפותיהם של המשתתפים האחרים בפולמוס מתבטאים באופן המובהק ביותר בתפיסתם של שלושה מושגים במחשבה הפילוסופית והפוליטית הכרוכים זה בזה – האדם, הכלכלה והחברה, וההיסטוריה.³² ובשל השפעתם המכרעת של המושגים הללו אצל סורל וקרוצ'ה על תפיסותיו הפוליטיות והאסתטיות של ז'בוטינסקי בשנות נעוריו הפורמטיביות וכן בחייו האינטלקטואליים הבוגרים, אעמוד עליהן בקצרה. תפיסת האינדיבידואל של הנאורות, שלפיה האדם הוא תוצר של חניכה חברתית, הוטמעה במידות שונות גם בתפיסות המרקסיסטיות וגם באלו הנאו־קאנטיאניות. סורל וקרוצ'ה, לעומת זאת, הגדירו את האדם בראש ובראשונה במושגים טרום־חברתיים. בהתאם לתפיסות הביולוגיות והאבולוציוניות שרווחו במפנה המאה, ובעקבות ניטשה וברגסון, הם ראו בסובייקט האינדיבידואלי בעיקר תוצר של אינסטינקטים ודחפים לא מודעים המכוונים את אישיותו מלידתו בהתאם להתניה ביולוגית. ההוגים הנן־קונפורמים נבדלו מהליברליזם הקלאסי גם בהבחנם בין היחיד בן העילית ליחיד בן ההמון. בשני המקרים אמנם הועלתה על נס רגישות הלא מודע של הפרט, אך רק בן העילית יכול היה, לדעת סורל וקרוצ'ה, להתחבר ישירות ליסודותיו הקמאיים ללא תיווך והדרכה. קרוצ'ה וסורל הגדירו את האדם באמצעות הדחף הביולוגי, והארגון המיטבי של החברה האנושית שאמורים, לתפיסתם, לשקף את הנטיות ה'טבעיות' של האדם ולאפשר מימוש מלא של דחפיו ויצריו. לדידם רק הסדר הקפיטליסטי עונה במלואו לתביעות ה'טבע' האנושי לתחרות, למשחק ולצבירת רכוש. כיוצא מזה דחו השניים את אחד העקרונות המרקסיסטיים החשובים ביותר, אם לא החשוב שבהם – הטענה שהקפיטליזם, שהתגבש לאחר שהמעמד הבורגני ניצח בשרשרת מאבקי המעמדות, הוא סדר חברתי ארעי. החזון המרקסיסטי התבסס על החלום שהסדר הקפיטליסטי הנצלני יוחלף בחברה השוויונית, ואילו קרוצ'ה וסורל התבססו על כלכלנים כמו פארטו ופנטליאנוני, שראו בסדר הקפיטליסטי את הארגון החברתי היחיד המתאים ל"טבע האמיתי" של בני האדם. כבר ב-1897 זיהה קרוצ'ה שני סוגים של ליברליזם: הסוג הישן התבסס על מושגים שהיו לדעתו מטפיזיים ומלאכותיים כגון 'זכויות טבעיות' ו'אמנה חברתית'. הסוג החדש, מבית היוצר של פארטו ופנטליאנוני, התבסס על שתי הנחות: (א) האדם שואף להרבות ככל האפשר את הנאותיו האישיות (ה'מקסימום' ההדוניסטי), הנחה שהחליפה אצלם את עקרון ה'מקסימום' הסוציאליסטי, שלפיו הרווחה החברתית היא היעד להתפתחות הכלכלית; ו-

pp. 241-256; Richard Bellamy, 'Between Economic and Ethical Liberalism: Benedetto Croce and the Dilemmas of Liberal Politics', *History of the Human Sciences*, 4 (1991), pp. 175-195; Richard Bellamy, *Modern Italian Social Theory*, Polity Press, Cambridge UK 1987; Richard Bellamy, *Liberalism and Modern Society*, Pennsylvania State University Press, University Park, PA 1992

32 גם ראובן שושני, בכואו לחקור את משנתו המדינית והחברתית של ז'בוטינסקי, תיאר את התשתית הפרדיגמטית של השקפותיו לפי שלוש הקטגוריות הללו – מהות הקיום האנושי, התבנית ההיסטוריוסופית ומהות החברה המודרנית. ראו: שושני 'הבסיס המתודולוגי של חקר האידיאולוגיות', עמ' 94-190.

(ב) את ה'מקסימום' ההדוניסטי אפשר לממש רק בתנאים של חופש כלכלי מלא.³³ בעיני פארטו ופנטליאוני תחרות קפיטליסטית שמגבלות רגולטוריות (כמו מס מגן על הסחורות המיובאות) אינן מרסנות אותה, היא הסדר החברתי היחיד התואם את המבנה הפסיכולוגי הבלתי משתנה של האדם. קרוצ'ה הכיר בבעייתיות שבקישור בין הדיון על אופיו של הסדר החברתי להשערות הפסיכולוגיות, ובכל זאת קיבל את הסבריהם של פארטו ופנטליאוני על הטבע הכלכלי של האדם כהסבר האפשרי היחיד.³⁴ ואילו הרוויזיוניזם המהפכני של סורל התבסס, לפי זאב שטרנהל, על האפשרות 'לבטל את הכלכלה המרכזיסטית, את הדטרמיניזם ואת המטריאליזם אך באותו זמן לדבוק במרכז כסוציולוג של האלימות ולהשתמש במרכסיוזם במאבק מתמשך נגד מורשת המאה השמונה עשרה והמהפכה הצרפתית'.³⁵

קרוצ'ה וסורל לכאורה אימצו את תפיסותיהם של הגל ומרקס שלפיהן המתח הדיאלקטי בין הגורמים היריבים בחברה הוא הכוח המניע את ההיסטוריה. ואולם במקום סוכני היסטוריה ממשיים כמו המעמדות היריבים (במקרה של מרקס) או המתח בין צורות החיים ובין צורות המחשבה (כמו בגרסה האידאליסטית של הגל), הם התייחסו לעימות מופשט בין הגורמים המשתנים וראו בו מאבק בין־אישי, מאבק בין רעיונות, בין שבטים, בין אומות, בין דתות ואפילו עם הטבע, מאבק נטול הכוונה אטית מוגדרת. זאת ועוד, כל אחד מהם מרד בדרכו ברעיון הקדמה הלינארית שאפיין את הנרטיבים ההיסטוריים של מרקס והגל, והציג נרטיבים נטולי קו התפתחות קוהרנטי, שההיסטוריון יכול לנתחם ולהבינם רק בדיעבד בתודעתו הסובייקטיבית.

Benedetto Croce, 'Concerning the Interpretation and Criticism of some Concepts of Marxism', in: *Historical Materialism and the Economics of Karl Marx* (above note 26), pp. 94-96; מעניין שבתרגום האנגלי של המאמר המושג 'ליברליזם' תורגם 'free trade'.
 קרוצ'ה הכתיר את החלק במאמרו הדין במשנתם של פארטו ופנטליאוני במשפט: 'Basis of modern free trade theories not strictly scientific though only possible one' (Ibid., p. 93).
 שטרנהל, שניידר ואשרי, יסודות הפשיזם, עמ' 38. חשוב להדגיש שפילוסופיית האלימות המזוהה יותר עם דמותו של סורל התפתחה לאחר הפולמוס המדובר. ספרו 'הרהורים על אלימות' פורסם באיטלקית ב-1906 ובצרפתית ב-1908 (Georges Sorel, *Lo Sciopero Generale e la Violenza*, Roma 1906; Georges Sorel, *Reflexions sur la Violence*, Paris 1908), אבל כבר בתקופה המוקדמת דיבר סורל על עקרון העימות והמאבק המופשט כאלמנט מזכך של הארגון החברתי וככלי למורליזציה. כך במאמרו 'האם יש אוטופיה במרקסיוזם' מ-1899 הוא קבע: 'it is indeed true that Marx sometimes described social struggles in symbolic form, without expressly naming the actors of the drama' (Georges Sorel, 'Is There a Utopia in Marxism', in: 'Socialism is: Essays in Socialism and Philosophy', p. 141) בסוף אותו המאמר פסק סורל: 'the workers' movement, the revolt of the proletariat against ruling institutions. It is the organization which is both economic and ethical at the same time, which we see forming before our eyes, and whose purpose is to struggle against bourgeois traditions' (ibid., p. 147).

ז'בוטינסקי ברומא

בן שמונה עשרה היה ז'בוטינסקי כשהגיע לרומא בסתיו 1898, בעיצומו של פולמוס 'משבר המרקסיזם' ולאחר סדרה של מהומות פוליטיות שניערו את מחנה השמאל באיטליה והמריצו אותו.³⁶ באחד ממאמריו המאוחרים יותר³⁷ זיהה ז'בוטינסקי את סביבת הסטודנטים ברומא עם רוחו של פלסטף השקספירית-הדוניסטית, יצרית, רועשת ומלאת חיים. סביבה זו שונה הייתה בתכלית מקהילת הסטודנטים הרוסים בברן שעזב בדרכו לאיטליה, קהילה ששררה בה אווירה 'פאוסטית' – רצינוליסטית, פוליטית וסגפנית. אך בכך אין כדי להסיק שכשהתיק העיתונאי הצעיר את מגוריו לרומא הוא ויתר על מעורבותו בפוליטיקה. דווקא כאן, בדיווחיו על פעילות הפרלמנט, על חיי הבוהמה באיטליה או על ההתרחשויות הפליליות המקומיות, הלכו והתבהרו השקפותיו הפוליטיות.

תחילה ביטא ז'בוטינסקי אהדה כללית לדרכם של נציגי השמאל האנטי-קלריקלי בחברה האיטלקית,³⁸ אך לאחר מכן החל לזהות 'גוונים' בחיים הפוליטיים באיטליה והבחין בין הרפובליקנים לסוציאלי-רפורמיסטים ולסוציאליסטים הרדיקלים בראשותו של אנריקו פרי.³⁹ לאחרונים העניק ז'בוטינסקי את אהדתו הזהירה חרף הצנזורה הצאריסטית. ואולם נדמה שיותר משחש מחויב לאידאולוגיה המרקסיסטית, הביע ז'בוטינסקי את אהדתו לתפיסות הללו בהשפעת אישיותו הכריזמטית של אנריקו פרי – אחד ממובילי האסכולה של הקרימינולוגיה הפוזיטיביסטית ומורו הנערץ באוניברסיטת רומא.⁴⁰

למרות הקושי להבחין בין הסימפטיות האישיות של הסטודנט הצעיר ובין מחויבותו האידיאולוגית, מאמריו המוקדמים מאופיינים בנטייה פוליטית מובחנת. אין זה מקרה שמקרב חבריו ומכריו הרבים ברומא בחר ז'בוטינסקי להקדיש כתבות דיוקן מפורטות ואוהדות רק לשניים⁴¹ – לכלכלן הצעיר סלא, ולפוליטיקאי והעיתונאי ארתורו לבריולה,

Bellamy, *Liberalism and Modern Society*, pp. 116-117 36

Altalena, 'Вскользь', *Одесские Новости*, 9.10.1910, стр. 2 37
אודסקיה נובוסטי, 9.10.1910.

Эгаль, 'Рим', *Одесский Листок*, 20.12.1898, стр. 2; 24.1.1899, стр. 2; 25.1.1899, 38
стр. 2 (אגאל, 'רומא', אודסקי ליסטוק ועלון אודסה, 20.12.1898, 24.1.1899, 25.1.1899);
Эгаль, 'Письма из Рима', *Одесский Листок*, 20.2.1899, стр. 1; 12.12.1899, стр. 2
ועוד. (הנ"ל, 'מכתבים מרומא', אודסקי ליסטוק, 20.2.1899, 12.12.1899).

Эгаль, 'Письма из Рима', *Одесский Листок*, 8.2.1899, стр. 1 39
אודסקי ליסטוק, 8.2.1899; Altalena, 'Неаполь', *Одесские Новости*, 19.7.1901;
Altalena, 'Вскользь', *Одесские*; (19.7.1901); *Новости* (הנ"ל, 'ברפרוף', אודסקיה נובוסטי, 2.9.1903, стр. 3).

Владимир Жаботинский, 'Разговор об Италии', עמ' 28, 30; 40
Русские Ведомости, 22.12.1915, стр. 3 (ולדימיר ז'בוטינסקי, 'שיחה על איטליה', רוסקיה
ודמוסטי וגיליונות רוסיים), 22.12.1915.

Altalena, 'Caffe Aragno', *Одесские Новости*, 4.5.1900, 41
стр. 2 (אלטלנה, 'קפה ארניו', אודסקיה נובוסטי, 4.5.1900); *Одесские*; 'Рим: Молодежь',

שבשנים 1901-1903 ביסס את מעמדו כמנהיג התנועה האנטי־רפורמיסטית במפלגה הסוציאליסטית באיטליה לצד אנריקו פרי.⁴² לסלא וללבריולה פרקים משותפים חשובים בביוגרפיה: שניהם גלו גלות פוליטית בשווייץ לאחר שהשתתפו במהומות בעלות גוון סוציאליסטי נגד הממשלה ב־1898,⁴³ בשווייץ למדו שניהם אצל הכלכלנים הנאו־ליברלים פנטליאוני (סלא) ופארטו (לבריולה), ושימשו להם עוזרי מחקר.⁴⁴ במאמריו סיפר ז'בוטינסקי שתורתו ההדוניסטית־אינדיבידואליסטית של פנטליאוני שינתה את השקפותיו של סלא, והוא נטש את המרקסיזם. ז'בוטינסקי תיאר בהתפעלות את הוויכוח בקפה 'ארניו', מרכז החיים האינטלקטואליים של רומא, בין הפרופסור המרקסיסטי המכובד אנטוניו לבריולה (לא ארתורו) לסלא הצעיר שזה עתה חזר משווייץ. במאמרו דובר ז'בוטינסקי את המרקסיסט אנטוניו לבריולה, שהיה שרוי בעיצומו של הפולמוס על משבר המרקסיזם, ופירט את התנגדותיו העקרוניות לאסכולת פנטליאוני:

ייתכן מאוד שקסם הרוקטרינה החדשה (ז"א המחודשת) (ההערה במקור) מקורו באפשרות לראות בה ניסיון לבסס באופן מדעי אחדים מהזרמים האולטרה־ליברליסטיים והדמגוגיים של תקופתנו, זרמים שכלפיהם חשו האיטלקים חולשה מאז ומתמיד.⁴⁵

ז'בוטינסקי אמנם אימץ את הנימה הביקורתית של אנטוניו לבריולה, אך בין השורות אפשר לחוש בחיבתו הכנה כלפי יריבו הצעיר של הפרופסור המרקסיסטי. ז'בוטינסקי תיאר בהתלהבות את דמותו של סלא כמהפכן, ככלכלן, כעיתונאי, כפעיל פוליטי, כמשורר וכאהוב הנשים, וכך חשף את התפעלותו ממנו. סלא הצטייר במאמר כגבר צעיר עז רוח, חף מכל סממן של דוגמטיוזם או דמגוגיה.⁴⁶ אף שהציטוט המובא למעלה רומז

1. *Новости*, 7.7.1900, (הנ"ל, 'רומא: בני הנעורים', אודסקיה נובוסטי, 7.7.1900); המאמר המוקדש ללבריולה: *Altalena, 'Неаполь II', Одесские Новости*, 8.8.1901, стр. 1. (הנ"ל, 'נפולי', אודסקיה נובוסטי, 8.8.1901).

42. David Roberts, *The Syndicalist Tradition and Italian Fascism*, pp. 49-50

43. ב־1898, בעקבות בצורת, התפשטו ברחבי איטליה מהומות עממיות, שהנהיגו בדרך כלל אינטלקטואלים צעירים שלהם זיקה למפלגות סוציאליסטיות. האחראים למהומות נעצרו והועמדו לדין, אך שורה ארוכה של פעילים נמלטו ומצאו מקלט בשווייץ ובצרפת. ראו: Bellamy, *Liberalism and Modern Society* (above note 31), pp. 116-117

44. Dora Marucco, *Arturo Labriola e il Sindacalismo Rivoluzionario in Italia*, Fondazione Luigi Einaudi, Torino 1970, pp. 81-95 (דורה מרוקו, ארתורו לבריולה והסינדיקליזם המהפכני באיטליה, טורינו 1970, עמ' 81-95).

45. *Altalena, 'Caffe Aragno'* (above note 41), כאן ובכל שאר הציטוטים ממקורות ברוסית התרגום שלי.

46. *Altalena, 'Рим: Молодежь'* (above note 41); חשוב להדגיש שז'בוטינסקי המשיך לשמור על קשר עם סלא, ונפגש עמו גם בזמן מלחמת העולם הראשונה, אז דן עמו על אפשרות כניסתה של איטליה למלחמה. על פגישתו עם סלא ('עימנואל סיללא' בתעתיק של ז'בוטינסקי), ראו:

פולמוס 'משבר המרקסיזם' וגיבוש תפיסותיו האידיאולוגיות המוקדמות של ז'בוטינסקי

שז'בוטינסקי ביקר את המחשבה ה'ליבריסטית', כבר אז הוא החל לקבל את התפיסות ה'אולטרה-ליבריסטיות' שביקר אנטוניו לבריולה ולהציגן כאקסיומות של המבנה החברתי. ז'בוטינסקי ראה למשל בביטול מכסי המגן על הסחורות המיובאות – ציפור נפשם של חסידי אסכולת השוק החופשי – רעיון מתקדם ונאור במיוחד של תקופתו.⁴⁷ הוא אף אימץ את תורת האליטות של פארטו שהבחין בין ההמון ובין יחידי סגולה. לאמתו של דבר, כבר במאמרו על סלא, שאותו תיאר ז'בוטינסקי כצעיר איטלקי טיפוסי, הוא הסתייג בהערת שוליים אופיינית מהגדרתו שלו וגיסי לשם כך את המינוח של פארטו:

מובן שאני מדבר על המיעוט מקרב הצעירים האיטלקים, כי הרוב נטול פנים תמיד ובכל מקום ולכן זהה בסטוקהולם, באתונה ובליסבון. אפשר וצריך לתאר רק את המיעוט, המיעוט הקובע את הטון בשביל השלם, כמו שהחזית מעניקה את האופי לבניין כולו.⁴⁸

בהמשך הקריירה הפוליטית של ז'בוטינסקי השתכללה תפיסת ההמון הפסיכי ונטול הפנים שמצפה להנהגת האליטות והייתה לאחת מהשקפות היסוד בתורתו. ואולם כבר ב-1903, כשהחל לעשות צעדים ראשונים בעולם הפעילות הציונית, כתב באחד ממאמריו הרבים שעסקו באותו פולמוס בין האידיאליזם למטריאליזם:

קהל אינו יכול להיות אידאליסטי או מטריאליסטי. הקהל יכול להיות רק פסיכי או אקטיבי. פסיכי בשנות השפל, ואז הוא חסר מעש ואינו נאבק למען האמת. אקטיבי בשנות הגאות, כשהוא מפעפע בצימאוונו למעשה ומגן על האמת. לא הקהל זקוק לאפיון אידאליסטי או מטריאליסטי, אלא מוריו ומנחיו.⁴⁹

גם בכתיבתו הציונית המוקדמת שבה ועלתה החלוקה בין יחידי הסגולה ובין ההמונים. כך למשל הוא כתב על דמותו של הרצל:

לפעמים עולים מקרב העם אנשים מיוחדים במינם, אשר הוענקה להם רגישות בלתי שכחה, שאינה מצויה אצל שאר בני תמותה; כל הכמוס והמפוזר רסיסים רסיסים

ז'בוטינסקי (לעיל הערה 1), עמ' 103; וביתר פירוט בטיוטה של האוטוביוגרפיה: זאב ז'בוטינסקי, 'סיפור ימי', שני פנקסים בכתב יד, ארכיון ז'בוטינסקי, תיק מס' 1א-10/6-1.
47 Altalena, 'Рим', *Одесские Новости*, 13.2.1901, стр. 1 (אלטלנה, 'רומא', אודסקיה נובוסטי, 13.2.1901); מעניין לציין שבסיפורו של ז'בוטינסקי 'דיאנה', הגיבור וכן דמותו של המחבר אוסף עם חברו חומרי מחקר לנאומו של ציר פרלמנט ראקציוני המתנגד להסרת מכסי המגן, ולאחר שקיבל את התשלום עורך את הנתונים מחדש למען נציגי המפלגות הרדיקליות. ראו: זאב ז'בוטינסקי, 'דיאנה', בתוך כתבים: ספורים (תרגום: חנניה רייכמן), הוצאת ערי ז'בוטינסקי, ירושלים תש"ט, עמ' 18.

Altalena, 'Рим: Молодежь' (above note 41) 48

Altalena, 'Вскользь', *Одесские Новости*, 2.5.1903, стр. 4 49
נובוסטי, 2.5.1903

בנשמותיהם של מיליונים – בנשמתו של אדם זה הוא מקובץ ומלוכד, מותך במטיל אחר; ושררהאומה הוא המדבר מגרוננו והעושה בזרוענו; הוא נועד להיות בחיר ההמונים, הזכאי לבצע את רצונם ההיולי האמיתי, אפילו אם יסתור את צעקתם האווילית.⁵⁰

כדומה לסלא, גם ארתורו לבריולה – גיבורה של כתבת דיוקן אחרת של ז'בוטינסקי בתקופתו האיטלקית המוקדמת – סבל מלשוננו החדה של פרופ' אנטוניו לבריולה. אך ב-1901 (כשנה בלבד לאחר שפורסם המאמר על סלא) כבר הרשה לעצמו ז'בוטינסקי להתברך על דעותיו של הפרופסור הסמכותי במקום לבטא כלפיהן הערצה כמו קודם. אנטוניו לבריולה הוצג במאמר כטרחן זקן, וארתורו לבריולה, מנגד, כאיש מעשה נחוש וכריזמטי:

בכלל, שמו (של ארתורו לבריולה) מוכר ברומא גם לאלה שלא קראו את *Avanti* או את *Critica Sociale*;⁵¹ ייתכן שהודות לאויבו של הגולה הצעיר, שלשניהם שם משפחה אחד, illustre (באיטלקית הנכבד) הפרופסור אנטוניו לבריולה. מהקתדרה שלו לענייני לשון הרע בקפה "ארניו", illustre [...] שמר לא פעם 'מילה חמה' גם לזה החולק עמו את שם משפחתו [...] כך נודע לי בקצרה סיפורו של ארתורו לבריולה, שהיה דומה לסיפוריהן של כל הדמויות שעלו זה לא מכבר על הבמה ושבעוד חמש עשרה או עשר שנים יתפסו את מקומן בשורות הראשונות של השדה השמאלי של הפוליטיקה באיטליה: תחילה עבודה בעיתון, אחר כך חולצת גריבלדי במלחמת טורקיה-יוון, אחר כך מאי 1898, מעצר, בריחה דרך הגגות בבגדים תחתונים בלבד, שווייץ, משפט שלא בפניו משום שהשתתף במהומות הרחוב ובהנהגתן ובשל המאמרים התואמים, הרשעה [...] ואחר כך חיי בוהמה בפריז, בציפייה לשינויים במזג האוויר (הפוליטי באיטליה), בקרב החבורה העליזה של הצרפתים, האיטלקים והרוסים הבלתי-מרוצים.⁵²

ז'בוטינסקי ראיין את ארתורו לבריולה בקיץ 1901, כשנה לאחר ששב מן הגלות בפריז. אז כבר היה לבריולה דמות בולטת במפלגה הסוציאליסטית באיטליה, מנהיג הפלג הרדיקלי המתגבש של הסינדיקליסטים המהפכנים, שעתידי היה להפוך לתנועה עצמאית.⁵³ בריאיון שנתן לז'בוטינסקי אמנם הצהיר לבריולה שהוא מזדהה עם המפלגה המרקסיסטית, אבל כבדרך אגב השמיע גם דעות 'אנטי-אורתודוקסיות' שברוחן היו קרובות יותר לדבריו של סורל:

לאמתו של דבר יש להודות שלהטיף לאוכלוסייה שלנו [נפוליטנים] את הרעיון של מאבק המעמדות, שמשמעו [לעורר בהם] קנאה פשוטה, אפשר רק באופן זמני.

50 זאב ז'בוטינסקי, 'ציונות וארץ ישראל' (תרגום: ב' לובוצקי), בתוך הנ"ל, כתבים: כתבים ציוניים ראשונים, הוצאת ערי ז'בוטינסקי, ירושלים תש"ט, עמ' 113.

51 שמות עיתוני שמאל מובילים באותה תקופה באיטליה.

52 Altalena, 'Heapoly II' (above note 41)

53 מריו שניידר, 'הסינדיקליזם המהפכני באיטליה', בתוך: שטרנהל, שניידר ואשרי, יסודות הפשיזם, עמ' 193-233.

בכלל, נפוליטני אינו מסוגל לקנא. כאן העוני והפאר חיים לא רק זה לצד זה, אלא גם בהסכמת אוהבים; האביונים גונבים מן העשירים את עודפי ממחטות האף שלהם, והעשירים מענישים את האביונים בגלל עודפי חוצפתם, ושני המעמדות מרוצים זה מזה.⁵⁴

המשפט המבורח של לבריולה, שז'בוטינסקי שתה בשקיקה והטמיע בהמשך, התכתב עם רעיונותיו של סורל על ארעיותו של מאבק המעמדות ועל תקפותו רק בתנאים היסטוריים מסוימים. לבריולה טען, בדומה לסורל, ששורשי העימות בין העניים לעשירים מצוי בפסיכולוגיה – בקנאה בין־אישית – ושהם אינם חלק ממחלוקת חברתית עקרונית. גם בנושא זה, כמו בתפיסת הלאומיות האינטגרלית שפיתח ז'בוטינסקי לימים, העריך לבריולה שהמוצא הנפוליטני המשותף מקרב את האנשים זה לזה יותר מההזדהות המעמדית. בשנים אלו הייתה איטליה אפופה רוח פטריוטית, והיא געשה מתגליות האסכולה של הקרימינולוגיה האנתרופולוגית. אחד ממובילי האסכולה היה אנריקו פרי, מורו הנערץ של ז'בוטינסקי באוניברסיטת רומא. ייתכן שבתיווכו ובתיווך בני השיח שלו הפנים ז'בוטינסקי את הרעיונות המהותניים שקישרו בין המוצא הביולוגי, הגאוגרפי וההיסטורי ובין תכונות האופי המשותפות של האוכלוסייה. בסיוע רעיונות אלה תיאר ז'בוטינסקי למשל את תופעת המאפיה בסיציליה, שבתקופה זו החלה להופיע בכותרות העיתונים כאיום על חיי הפרלמנט התקינים באיטליה. הוא אמנם תיג את התופעה כפלילית, אך גם הדגיש את חיוניותה ואת הקשר האורגני בינה ובין טבע הלאום הסיציליאני:

כשמאפיה נותרת בגבולות הכפר ובקרב עניי הכפר – אפשר לומר בביטחון שהיא פסגת הרוח העממית, ביטוי מפואר של גבורה וניצנים של תחושת הצדק שכה אופיינית לאנשים הללו, אך בינתיים קשורה אצלם במושג נקמה. במאפיה מתבטאות דווקא התכונות של אופי הלאום, שיצרו בסיציליה פרלמנט כחצי מאה לפני שנוולד הקונסטיטוציוניזם באנגליה. [...] מאפיה – זה ביטוי של הכוח שעורר מהפכה באי ב־1860, הכוח שהיה אחראי גם למהומות [המהפכניות] האחרונות בערים בסיציליה [ההדרגשות שלי].⁵⁵

ז'בוטינסקי קישר בין המוצא האתני של הקהילה, ייחודה ההיסטורי והגאוגרפי פוליטי ואופיים של חבריה, שהיה מוטבע בהם לדעתו מעצם השתייכותם ללאום. ביטויי המאפיה נעשו שליליים לדעתו רק כשזו נעקרה משדה הגידול הטבעי שלה – 'גבולות הכפר' ו'עניי הכפר', ואילו בצורתה האותנטית היא ייצגה את החיות ואת העוצמה הקמאית של תושבי סיציליה, חיות ועוצמה שיש לטפח ולעודד.

Altalena, 'Neapoli II' (above note 41) 54

Эгаль, 'Письма из Рима: Мафия', *Одесский Листок*, 13.01.1900, стр. 5 55
'מכתבים מרומא: מאפיה', אורסקי ליסטוק, (13.1.1900).

אפשר להניח שסירובו של ז'בוטינסקי לתייג את התופעה הסיציליאנית הלוחמנית כשליילית ומסוכנת באה לו מידידותו בתקופה זו עם חבורת סטודנטים בני האי. 56 רוברטו לומברדו-פרונטיני, בן העיירה קטניה שבסיציליה והקרוב שבחבריו, עתיד היה להיות לאב-טיפוס של רבים מגיבורי הספרותיים של ז'בוטינסקי. 57 לומברדו-פרונטיני הוא שהכיר לעיתונאי מאודסה את ארתורו לבריולה בחורף 1900, סמוך לכתיבת מאמרו של ז'בוטינסקי על המאפיה. 58 מכרים אחרים של ז'בוטינסקי היו המשורר, עורך הדין וחבר בתא הבונים החופשיים באיטליה אריגו ריצ'ני, 59 המחזאים שהיו גם לתסריטאים ג'וזפה ג'וסטי-סינפולי 60 וג'וזפה רומואלדי; 61 התאורטיקנית הנאו-קאנטיאנית של החינוך אמיליה סנטאמרמה 62 ובעלה לעתיד אנג'לו פורמיג'יני, שניהל את הלשכה של אגודת הסטודנטים העולמית הפרוטו-מסונית 'קורדה פראטרס' באיטליה, עסק בהוצאה לאור ועתיד היה להיות אחד התומכים בספרות המודרניסטית ואחד המקדמים החשובים שלה. 63

56 זאב ז'בוטינסקי, 'Via Montebello 48' (תרגום: חנניה רייכמן), בתוך: הנ"ל, כתבים: ספורים, עמ' 70-61; זאב ז'בוטינסקי, 'Studentesca' (תרגום: חנניה רייכמן), בתוך: הנ"ל, כתבים: אספרתקוס וספורים אחרים, הוצאת ערי ז'בוטינסקי, ירושלים תש"ט, עמ' 240-235.

57 על מקומו של לומברדו-פרונטיני ביצירת ז'בוטינסקי ראו: נטקוביץ', 'מיתוס והיסטוריה ביצירתו הספרותית של ז'בוטינסקי', עמ' 123, 154, 210.

58 לזיכרונותיו בנושא ראו: Altalena, 'Неаполь II' (above note 41)
59 מכתבי ז'בוטינסקי לריצ'ני הם העדות היחידה שנותרה בידנו לקשריו עם חבריו האיטלקים אחרי שעזב לרוסיה. ראו: ולדימיר ז'בוטינסקי, 'מכתבים לאריגו ריצ'ני', 23.6.1901; 29.12.1902; 31.01.1903; 17.10.1905, בתוך ארכיון ז'בוטינסקי, א-1/2; ולדימיר ז'בוטינסקי אל אריגו ריצ'ני, 12.1.1910, ארכיון ז'בוטינסקי, מכתבים אל שונים, א-1/2.

60 זאב ז'בוטינסקי, 'פפינו השמן', בתוך: הנ"ל כתבים: אספרתקוס וספורים אחרים, עמ' 224-217.
61 Altalena, 'Харчевня Студентов', *Одесские Новости*, 14.12.1901 (אלטלנה, 'מסבאת הסטודנטים', אודסקיה נובוסטי, 14.12.1901).

62 שמה זוהה באמצעות מכתב שכתב ז'בוטינסקי לאריגו ריצ'ני. במכתב ביקש ז'בוטינסקי את סליחתו של ריצ'ני על שהוא התעכב למלא את בקשתה של גב' סנטאמרמה (המכתב מ-31.1.1903). באחד ממאמריו באודסקיה נובוסטי (*Одесские Новости*, 11.2.1903) פנה ז'בוטינסקי לקהל בשמה של ידידה איטלקית שכותבת עבודת תזה על התורה החינוכית של טולסטוי ומבקשת לברר מה נכתב בנושא ברוסיה. אני מעריכה שאת החומרים הללו חיפש ז'בוטינסקי בשביל גב' סנטאמרמה. מעיון בקטלוג אלקטרוני של הספריות באיטליה התגלה שאכן בשנת 1904 פרסמה גב' אמיליה סנטאמרמה ספר בשם *Le idee pedagogiche di Leone Tolstoi*, על פי עבודת הדוקטורט שלה שנכתבה ב-1903. על חייה ועל תורתה החינוכית של סנטאמרמה ראו: Carlotta Padrone, 'Storia della Pedagogia e della Scuola nell'opera di Emilia Santamaria', *La mediazione pedagogica*, 1 (1999) (קרלוטה פדרונה, 'תולדות הפדגוגיה ובית הספר בעבודתה של אמיליה סנטאמרמה', לה מדיאציונה פדגוגיקה (המחשבה הפדגוגית), 1 (1999), ובגרסה מקוונת: http://web.tiscalinet.it/mediazionepedagogica/anno_01/numero_01/padroni_carlotta/par01.htm (אוהזר במרס 2012)

63 לביטוס עובדת היכרותו של ז'בוטינסקי עם פורמיג'יני ראו: Altalena, 'Вскользь', *Одесские Новости*, 11.11.1903 (אלטלנה, 'ברפרוף', אודסקיה נובוסטי, 11.11.1903); על חייו של

עם חברי חוגו האיטלקי של ז'בוטינסקי נמנה גם תאורטיקן הקולנוע הראשון ריצ'יטו קאנודו,⁶⁴ איש בוהמה איטלקי שחי רוב חייו בפריז והיה חברים של אפולינר, רבל, פיקאסו, שגאל וסטרבינסקי. לצד עיסוקיו באוונגרד ובמודרניזם האמנותי, שיתף קאנודו פעולה עם מנהיג הלאומנים בצרפת, שארל מאראס,⁶⁵ קידם את רעיון האומה הלטינית הים תיכונית,⁶⁶ שהשפיע רבות על ז'בוטינסקי, פעל למען כניסתה של איטליה למלחמת העולם הראשונה והתגייס בעצמו לשורות הצבא הצרפתי בשבועות הראשונים שלה.⁶⁷

אף שקשה לאתר מכנה משותף ברור לקבוצת האנשים שז'בוטינסקי הכיר כששהה ברומא, כולם השתייכו לעילית בוהמיינית נון-קונפורמיסטית שאמנם ראתה את עצמה חלק ממחנה השמאל של הפוליטיקה באיטליה, אך חיפשה דרכים להתגבר על מה שתפסה כ'אוניפורמיות', 'טרמיניזם' ו'התעלמות מהטבע הפנימי' של האדם – תכונות שיוחסו למרקסזם, בפתחה תאוריות מודרניסטיות בחינוך, באמנות ובפוליטיקה. בראשית המאה העשרים לא היו סמכויות אינטלקטואליות מתאימות מסורל, מקרוצ'ה, מפארטו ומפנטליאוני לספק בסיס פילוסופי ורעיוני לניסיונות הרוויזיוניסטיים להכניס היבטים של העולם הפנימי וחופש הרצון של הפרט לתבנית החשיבה המוניסטית של מרקס. שהתמקדה בעולם החומר בלבד; וככל הנראה החברות עם נציגי עילית זו היא שזיכתה את ז'בוטינסקי

פורמיגיני ראו: G. Montecchi, 'Formigini Angelo Fortunato', in: *Dizionario Biografico degli Italiani*, 49, Istituto della Enciclopedia Italiana, Roma 1997, pp. 48-52

מונטקי, 'פורמיגיני אנג'לו פורטונטו', המילון הביוגרפי האיטלקי, 49, רומא (1997).

64 במכתבו של ז'בוטינסקי לאריגו ריצ'יני מ-29.12.1902 הוזכר רק שם משפחתו של קאנודו כמי שהמליץ במכתב ממילאנו על זמרת אופרה מסוימת ורמז כי אפשר שירקם ביניהם קשר. עד כה לא נודע מיהו קאנודו המסתורי. סביר להניח שזהו ריצ'יטו קאנודו, בשל כמה עדויות ביוגרפיות נסיבתיות: ריצ'יטו קאנודו הוא כמעט בן גילו של ז'בוטינסקי (יליד 1879), אף הוא הסתובב בחוגי הבוהמה של רומא שאתם היה מיווד ולדימיר הצעיר והוא נהג לשבת בקפה 'ארניו', בית קפה שהוזכר רבות בכתביו של ז'בוטינסקי. קאנודו אף ארגן מפגש סטודנטים עם גבריאלה ד'אנונציו, מפגש שז'בוטינסקי סיקר באודסיה נובוסטי (25.4.1901). אך העדות החותכת מכולן היא כי דווקא אז, בדצמבר 1902, ארגן קאנודו את הכנס המוקדש לרעיון הסולידריות באוניברסיטה העממית המקומית במילאנו, שממנה, לדברי ז'בוטינסקי, כתב לו קאנודו (התיעוד הכרונולוגי של חיי קאנודו מבוסס על: Giovanni Dotoli, *Bibliografia Critica di Ricciotto Canudo*, Schena, Fasano: 1983, p. 31)

65 על קשריו של קאנודו עם מאראס אפשר ללמוד מספרו של ג'ובני דוטולי: Giovanni Dotoli, *Lo Scrittore Totale: Saggi su Ricciotto Canudo*, Schena, Fasano 1986, pp. 149-160

דוטולי, המחבר הטוטלי: מסות על ריצ'יטו קאנודו, פאזאנו (1986).

66 Giovanni Dotoli, *Paris Ville Visage-Du-Monde Chez Ricciotto Canudo et l'Avant-Garde Italienne*, Schena, Fasano 1984, pp. 21-24

אצל ריצ'יטו קאנודו והאוונגרד האיטלקי, פאזאנו (1984).

67 על חוויותיו של קאנודו במלחמה ראו: Ricciotto Canudo, *Combats d'Orient*, Librairie: Hachette, Paris 1917

(ריצ'יטו קאנודו, קרבות המזרח, פריז (1917).

68 ז'בוטינסקי (לעיל הערה 1), עמ' 30.

בנזיפה מן הפרופסור המרקסיסטי אנטוניו לבריולה על קרבתו לצעירים הנחשדים בנטייה לאנרכיזם.⁶⁸ זרם המחשבה האנרכו-סינדיקליסטי שעמו נמנו כמה ממכריו של ז'בוטינסקי, נחשב בתחילת המאה העשרים לתקווה הגדולה של השמאל החברתי. הזיהוי בין הסינדיקליזם לשמאל היה כה חזק בתודעתו של ז'בוטינסקי, עד כי עשרות שנים מאוחר יותר, כבר כמנהיג האידאולוגי של הימין הציוני, הוא הסביר את ההתלהבות מרעיונות הניו-דיל של רוזוולט כהתפעלות מ'פיסת סינדיקליזם' שהגיעה באיחור מה לאמריקה. וכך כתב לבנימין אקצין ב־1934:

ידידי, אצלכם באמריקה משתוללת עכשיו מגפת הקונפורמיזם. כותבים לי שכל הגברות מ'הדסה', בכלל זה כביכול בראנדייס, מק, סטפן ויז, פוזלים פתאום שמאלה וכמעט מוכנים להצטרף למפא"י. אותם אני מבין: אצלם זה חידוש, לראשונה בתודעתם פיסת סינדיקליזם וכו' נעשה אצלם מקובל בחברה, [...] אבל אתה?⁶⁹

בתחילת המאה העשרים ייצג המושג 'סינדיקליזם' בעיני אוהדיו את חזית הנון-קונפורמיות, אבל ב־1934 ראה ז'בוטינסקי ברפורמה החברתית של רוזוולט – רפורמה שזיהה עם רעיונות הסינדיקליזם – חלק מ'מגפת' הקונפורמיות הסוציאליסטית. ייתכן שבמשך השנים השתנו אמות המידה של ז'בוטינסקי באשר למהות הקונפורמיות, אבל המושג 'סינדיקליזם' המשיך לשמש לו שם נרדף לכל יוזמת תיקון חברתי בעלת גוון שמאלי. המאפיין הבולט ביותר של האידאולוגיה האנרכיסטית שאימץ ז'בוטינסקי בחייו היה פולחן האינדיבידואליזם. כמו ברגסון וסורל, ושלא כמסורת הנאורות שהתמקדה בחניכה חברתית וביכולת לרסן את הדחפים, גרס ז'בוטינסקי שרכיביו החשובים של האינדיבידואל הם הדחף, הכמיהה, התשוקה והרצון. בפליטון 'על הביקורת הספרותית' שהתפרסם ב־1901, כמה חודשים לאחר ששב ז'בוטינסקי מאיטליה לאודסה, הוא העלה על נס את יצירותיהם של צ'כוב ושל גורקי כספרות המקדמת 'מצבי רוח' ולא רעיונות, וטען שגישה זו תשקם את החינויות הפגומה של האינדיבידואלים בתקופתו. וכך כתב העיתונאי הצעיר בעיתון אודסקיה נובוסטי (ידיעות אודסה):

זה מה שאנחנו זקוקים לו! אנו זקוקים לכמיהה ולתשוקה של נפש שלמה ובלתי מתפלספת, במקום הגיגים שכלתניים על שמסיבות כאלה ואחרות צורת חיים מסוימת עדיפה מצורות חיים אחרות. אנו יודעים להתפלסף – ושום דבר לא יצא מזה. אנחנו צריכים שוב ללמוד להשתוקק.⁷⁰

69 ולדימיר ז'בוטינסקי אל בנימין אקצין, 1.10.1934, ארכיון ז'בוטינסקי, מכתבים אל שונים, 3/24/2-1א

70 Altalena, 'Вскользь: О литературной критике', *Одесские Новости*, 20.12.1901, 70 стр. 3 (אלטלנה, 'ברפרוף': על בקורת הספרות', אודסקיה נובוסטי, 20.12.1901).

71 על היחסים הקרובים בין השניים בתקופה זו ראו: Иванова, Евгения, *Чуковский и*

נוסף על יצירותיהם של גורקי וצ'כוב, שיקום הרצון, על פי ז'בוטינסקי, תלוי גם בשינויים חברתיים. בפולמוס שהתפתח בחברה האודסאית לספרות ולאמנות בעקבות ההרצאה והמאמר 'על הביקורת הספרותית' שציטטתי ממנו למעלה, התבררו הנחות היסוד האונטולוגיות שעליהן בנה ז'בוטינסקי את השקפתו. קורניי צ'וקובסקי, לימים איש ספרות סובייטי חשוב ובתחילת המאה בן חסותו של ז'בוטינסקי, שימש משיב בפולמוס זה ורשם ביומנו את השגותיו של ז'בוטינסקי על הקושי בהתפתחות האינדיבידואליזם ברוסיה, רשימות שנשמכו על הדיון שבו השתתפו שניהם:⁷¹

'אינדיבידואליזם' הוא מחאה של אישיות [הפרט] נגד אדנות הרוב המגובש – נגד דיכוי חברתי. אירופה המערבית, שבה זה מכבר הוכרו זכויותיו של הרוב, ובה הרוב מניח את ידו הכבדה על כל ביטוייה של האישיות – יכולה הייתה להוליד את המחאה, אך המולדת שלנו, שבה מתחשבים כה מעט בדעות ובאידיאלים (רצונות) [כך במקור] של האישיות – המולדת שלנו לא יכולה הייתה להוליד אינדיבידואליזם.⁷²

לכאורה, בצייטוט זה ייחס צ'וקובסקי לז'בוטינסקי ביקורת על היעדר דמוקרטיה ברוסיה, משום שחוסר זה מנע התפתחות תקינה של רגש אינדיבידואלי; אבל לצד הביקורת על היעדר הדמוקרטיה, הובלעו בדבריו של ז'בוטינסקי הנחות יסוד שתאמו דווקא את רוח תפיסותיו האנטי-דמוקרטיות של סורל. הנחת יסוד אחת היא בדבר האופי המדכא של המשטר הדמוקרטי, המאפשר לרוב לכבול את רצונותיו של הפרט. הנחה אחרת מאמצת את הרעיון של סורל שמאבק האדם בסביבתו הוא כלי מחשל ומזקק המשמש אמצעי מורליזציה. לפי צייטוט זה, תפקידה של הדמוקרטיה להציב מכשול בדרכו של הפרט, מכשול שההתמודדות עמו מחזקת את תשוקותיו ואת רצונותיו הטבעיים של האדם ומשקמת אותם, והאינדיבידואליזם שבו מתחזק.

כשחזר לאודסה ב-1901, נשא ז'בוטינסקי את בשורת ה'דרך השלישית' מבית היוצר של הנון-קונפורמיסטים באיטליה לתוך הסביבה הפוליטית המנומנמת של העיר, סביבה

Жаботинский, Мосты Культуры – Гешарим, Москва-Иерусалим 2005, стр. 9-65

(יבגניה איונובה, צ'וקובסקי וז'בוטינסקי, מוסקה-ירושלים 2005).

72 צ'וקובסקי, 18.1.1902, אצל איונובה, שם, עמ' 40. על הופעתו של ז'בוטינסקי במועדון לספרות ולאמנות ותגובת האודסאים על השקפותיו המתריסות כנגד האקסיומות של החברה ה'פרוגרסיבית' ברוסיה ראו אצל: ישראל טריווש, 'הופעתו הראשונה', המשקיף, 21.3.1941, עמ' ג. לפי זיכרונותיו של טריווש, טען ז'בוטינסקי ש'הקולקטיביזם המאורגן משתק ואפילו ממיט את הסגולה המיוחדת [...] מקרב האדם. ומנקרת השקפה זו במה גרוע משטר הציכים (אגודות האומנים) של ימי-הביניים שקשר את האמן לאגודתו ואל מקומו, הסדר הפיאודאלי, השלטון האבטוקראטי, המשעבר אליו את האזרח שיעבור גמור – במה גרועים המשטרים הללו מן ה"קולקטיביזם" העתיד לבוא, או, יותר נכון, במה ה"קולקטיביזם" טוב מהם? – אומרים לנו שהוא מביא עמו שוויון אמתי וצדק לכל באי-עולם, אבל אם שוויון וצדק אלה מיוסדים על השתוות ועל שיעבודה של אישיות למשטרים שהוקמו, הרי אני דוחה אותם, אני בז להם כי זו תהא רק צורה חדשה של עבדות' (שם).

שאורגנה לפי הדיכטומיות ה'מסורתיות' – 'פרוגרסיסטים' מול 'שמרנים'; וחסידי הדמוקרטיה, זכויות האדם וזכויות העובדים מול המונרכיסטים והקפיטליסטים. שלא כפרוגרסיסטים המסורתיים ברוסיה, ז'בוטינסקי הראה שאפשר להטיף לדמוקרטיה ובה בעת לפקפק בה; לקדם את זכויותיהם של בני השכבות החלשות אך להאמין שהשיטה הקפיטליסטית בלתי נמנעת; לשמור על כללי הדיון המדעי והאמפירי וגם לעסוק בקטגוריות ספקולטיביות כמו דחף, אינטואיציה, תשוקה ורצון; לעסוק בפוליטיקת ההמונים ולטפח את רוח האליטיזם והאינדיבידואליזם. הקשר בין הפרט לתנועת ההמונים היה לאחד המרכזיים שבנושאים במחשבתו הפוליטית של ז'בוטינסקי, והוא עמד ביסוד השקפותיו הלאומיות שהחלו להתגבש בתקופה זו.

לאומיות כפתרון לסינתזה בין המטריאליזם לאידאליזם

לקראת סוף שנת 1902 הגיע הפולמוס בין הנאו־קאנטיאנים למרקסיסטים לרוסיה. פרסום קובץ המאמרים 'סוגיות האידאליזם'⁷³ בעריכת פרופ' פאבל נובגורודצב ובהשתתפות כמה מההוגים המרקסיסטים הבולטים של התקופה כגון ניקוליי ברדייב ופטר סטרובה, נעשה אחד האירועים התרבותיים החשובים של אותו הזמן. הקובץ עב הכרס, שהיה כתוב לשון מדעית יבשה, נעשה רב־מכר ועורר שרשרת של קבצים ומאמרי תגובה ותגובת נגד.⁷⁴ כבר ב־1902, מיד לאחר הופעת הקובץ ברוסיה, תיאר ז'בוטינסקי באירוניה את המבוכה, המבורכת לדעתו, שהכניסו מאמרי הקובץ למחשבתה ההומוגנית של האינטליגנציה השמאלית:

הם היו מטריאליסטים, וכפי שהיה מקובל עד הזמן האחרון, חשבו לפי הגל; אך אחד מהם החל לקרוא את האדון ברדייב וחש פתאום פיתוי לחשוב לפי קאנט. הוא החל לדאוג: אתה יודע, אני מתלבט – הוא אמר לאינטליגנט השני. – יותר מדי משכנע. Pfuia! [טפן] – אמר השני, זה שטרם קרא את ברדייב. אבל אני עדיין הגליאני! – הרגיע אותו בן שיחו. אתה יודע מה? – סיכם בחשש האינטליגנט השני – יש להימנע מבחירה כזאת של ספרים. אחרת אנחנו מסתכנים להפוך לאקלקטיקנים.⁷⁵

73 Новгородцев, П. И. (ред.), *Проблемы Идеализма*, Москва 1902 (פאבל נובגורודצב (עורך), *בעיות האידאליזם*, מוסקבה 1902)

74 M. Колеров, 'Idealismus Militans: История и идеология', в: *Проблемы Идеализма*, ред. М. Колеров, Модест Колеров и 'Три квадрата', Москва 2002, стр. 61-229 (מורסט קולרוב, 'Idealismus Militans' [האידאליזם המיליטנטי]: המשמעות החברתית של הקובץ *בעיות האידאליזם*, בתוך: *בעיות האידאליזם*, מוסקבה 2002).

75 Altalena, 'Вскользь: О Книге', *Одесские Новости*, 18.8.1902, стр. 4 (אלטלנה, 'ברפרוף: על הספר', אודסקיה נובוסטי, 18.8.1902).

פולמוס 'משבר המרקסיזם' וגיבוש תפיסותיו האידאולוגיות המוקדמות של ז'בוטינסקי

כמי שחווה את סערות הפולמוס בין המטריאליזם לאידאליזם בזמן אמת, בעודו מתרחש באירופה, נכון ז'בוטינסקי להציע את הדרך השלישית, בהשראת רעיונותיהם של פרטו, פנטליאנוני, קרוצ'ה וסורל, שתפתור את הסתירות בין העמדות היריבות. שיקול דעתו של האינטלקטואל בן העילית, זה שאינו חושש 'לחשוב בעצמו' ולפרק שיטות מחשבה מבוססות, הועמד במקרה זה מעל כל מחויבות אידאולוגית. כבר באותו המאמר סיכם ז'בוטינסקי:

אלפי התסמינים מנבאים שהעידן שאנו נכנסים אליו כעת יתבע לעצמו עובד-אינדיבידואל. הוא יהיה מחוץ לקבוצה, מחוץ למפלגה, מחוץ לפרוגרמה; יהיה זה אדם בעל טעמים ושאיפות אישיות משלו, בעל מצב רוח אישי משלו; יהיה זה אדם 'ללא תווית'.⁷⁶

גם החברה האודסאית לספרות ולאמנות הקדישה בתחילת 1903 ערב דיונים מיוחד שבו הרצה קורניי צ'וקובסקי על עיקרי הקובץ. הדיון זכה לתהודה ציבורית רחבה וגלש לרפי העיתונים המקומיים. גם ז'בוטינסקי מצא לנכון להביע את דעתו ונקט עמדה שמאלית שלכאורה הגנה על התזות המטריאליסטיות מפני ביקורת האידאליזם הנארקאנטיאני. אך כדרכו, מצויד בתוכנות הנון-קונפורמיסטים האיטלקים, הוא ניסה להציע סינתזה, הדרך השלישית, שתפשר בין העמדות.

בתקופה שבה בשל מגבלות הצנזורה הצאריסטית נתפס הביטוי 'מטריאליזם היסטורי' כשם קוד לאידאולוגיה המרקסיסטית, הכריז ז'בוטינסקי כי 'דוקטרינת המטריאליזם ההיסטורי אינה ניתנת לערעור'. אך מיד הוסיף וסייג שטעותם של מצדדי הדוקטרינה מקורה בתחושתם ש'חובה לצלול בה "עם הראש" ולעשות ממנה הכל: לא רק סוציולוגיה, אלא גם דת-אתיקה'.⁷⁷ וכל זאת לדעתו בשל הנוהג הנלוו של המאה התשע עשרה להצמיד לכל דבר תווית אידאולוגית. כאן אימץ ז'בוטינסקי את התוכנות הנארקאנטיאניות והסורליאניות-קרוצ'יאניות כשטען כי: 'המטריאליזם הכלכלי אינו יכול להניב אתיקה. האתיקה צריכה לנבוע ממרכז אחר, לא מבחוץ, אלא ממעמקי האדם עצמו'.⁷⁸ ואולם בזמן שהנארקאנטיאנים האירופים התכוונו לאתיקה אוניברסלית הומניסטית והנארקאנטיאנים הרוסים, כמו ברדייב, אימצו עם הזמן את האתיקה הדתית-פרבוסלבית, ז'בוטינסקי, בדומה לסורל ולקרוצ'ה, דיבר על חוקי הטבע, על דחפים ועל אינטואיציות שמקורם במעמקי האדם במובן הביולוגי של המילה, והכתיבו את מערכת המוסר ה'טבעית'.

כסיום ראוי למאמר המוקדש לפולמוס סביב סוגיות האידאליזם, הכריז ז'בוטינסקי ששיא הכיבוש הרוחני של המאה יהיה בביצוע הסינתזה בין המטריאליזם לאידאליזם, הסינתזה ש:

76 ש.ם.

77 Altalena, 'Вскользь', *Одесские Новости*, 9. 2.1903, стр. 3 (אלטלנה, 'ברפרוף', אודסקיה נובוסטי, 9.2.1903).

78 ש.ם.

תאחד ניגודים מבלי לשלול את ייחודם, תשלים את חופש היצירה המוסרית עם טרמניזם, את האינדיבידואליות עם 'חברתיות', את הלאומיות עם קוסמופוליטיות, את הדמוקרטיזציה עם אריסטוקרטיות, ותצייד את האדם בהשקפת עולם חובקת כול, שלה רוחב נעלה ועל-אנושי.⁷⁹

מוטיב דומה של סינתזה בין הקטגוריות כיעד הנכסף של המהלך ההיסטורי הופיע – עשרה ימים לפני הדיון המדובר על סוגיית האידאליזם – במאמרו של ז'בוטינסקי 'על הלאומיות', שבו נפרשו יסודות השקפותיו האידאולוגיות. במאמר זה הגיב ז'בוטינסקי לטענותיהם של 'פרוגרסיסטים' שהוקיעו את הרעיונות הלאומיים כראקציוניים. ז'בוטינסקי שש להוכיח את ההפך ולשם כך רתם את הלאומיות לרעיונות הפרוגרסיביים עצמם:

הקדמה עתידה לשכנע את האומות להאמין בהשקפות צודקות באשר לסוגיות החברתיות. הקדמה תעניק להן אמצעים טכנולוגיים מתקדמים למאבק בטבע. אולם הקדמה לא תצבע את שמי איתליה בצבע שמי פינלנד, לא תעשה את שווין למישור, לא תעשה את רוסיה למדינה הררית. גורמי הטבע הם היוצרים את האומה. מערבולת המורכבת מגורמים כלכליים מעוותת את הסממנים הלאומיים ומשנה אותם, עד שהשפעת הגזע כמעט ונעלמת בתהליך ההיסטורי. עד שהמדע כמעט ומתעלם ממושג הגזע. אבל אם פעם תסדיר הקדמה את מערבולת האינטרסים הכלכליים המברלים, ותשלבם בסינתזה אחת – דווקא אז עקרון הגזע, שעד כה היה מטושטש בגלל ההשפעות האחרות, יודקף וילבלב. הקדמה לא תעלים את התכונות הלאומיות, ואף להיפך – היא תעניק להן מרחב וחופש להתפתח [...] לאומיות – זו האינדיבידואליות של האומות.⁸⁰

אם רותמים את הציטוט לעולם המושגים של התקופה ולפולמוסיה העיקריים, עולה כי באמצעות ההתייחסות למושג 'גזע' כאל מושג מדעי ותפיסתו כיסוד קבוע ובלתי משתנה של הטבע האנושי, ניסה ז'בוטינסקי לגשר על השסע בין העמדות הנאו-קאנטיאניות לאלו המרקסיסטיות, שהניגוד ביניהן התחדד בפולמוס 'משבר המרקסיזם'. אחד ההיבטים העיקריים של הקונפליקט בין האסכולות היה בראיית תפקידם היחסי של הפרט וההמון בחברה ובהיסטוריה: בזמן שהנאו-קאנטיאנים ביכרו את תפקידו של הפרט כסוכן הפעולה העיקרי בהיסטוריה, ראו המרקסיסטים דווקא בתנועת ההמונים את הכוח המניע העיקרי שלה. תפיסתו האורגנית של ז'בוטינסקי הן את האומה והן את היחיד אפשרה ליישב את הסתירה: האינדיבידואליות הקמאית של היחיד נתפסה כיסוד מכונן של האינדיבידואליות הלאומית, ואילו האינדיבידואליות הלאומית נתפסה כגורם מעצב של הפרט וחלק בלתי נפרד מטבעו הקמאי.⁸¹ וכך 'האינדיבידואליות של האומות' תפסה בדגם של ז'בוטינסקי

79 ש.ם.

80 Altalena, 'O Национализме', *Одесские Новости*, 31.01.1903, стр. 4 (אלטלנה, 'על הלאומיות', אודסקיה נובוסטי, 31.1.1903)

81 בסוגיית עליונותו של היחיד על פני צורות שונות של הקולקטיביזם מצד אחד, ובהיעדר המתח בין עליונות הפרט ובין עליונות האומה בכל הסדר חברתי מן הצד האחר (בהשוואה למתח בין הפרט

את מקומו של הסובייקט התבוני האוטונומי ואת חופש הבחירה שלו – מושגים שעמדו במרכז המערכת ההיסטורית שעליה נאבקו הנאו־קאנטיאנים. באנלוגיה לתפיסה הנאו־קאנטיאנית, הקובעת שתכלית ההיסטוריה היא מימוש חירות הפרט, הייתה ההיסטוריה לתפיסתו של ז'בוטינסקי מצע למימוש האוטנטיות של הגזע, שהזינה באופן אורגני את האוטנטיות הקמאית של האינדיבידואל. כך חיבר לכאורה ז'בוטינסקי בין חזונו האינדיבידואליסטי של הנאו־קאנטיאנים ובין תפיסת העולם ההגליאנית־מרקסיסטית, שלפיה ההיסטוריה היא תהליך לינארי ותוצר של דינמיקה חברתית, והיא מונעת באמצעות מאבקי הכוחות העל־אינדיבידואליים. לכן טיפוחה הפעיל של התודעה הקבוצתית הלאומית (לעומת התודעה המעמדית, שאותה החשיב מלאכותית) היה בשביל ז'בוטינסקי הדרך היחידה להשתלב בהיסטוריה המטריאליסטית, המונעת מכוח התהליכים הכלכליים, ולשמור על עוצמת היסוד האינדיבידואלי. האידיאולוגיה הלאומית סיפקה לו את המתכון לביצוע הסינתזה בין תפיסת ההיסטוריה המרקסיסטית ההגליאנית ובין האתיקה שמקורה ב'מעמקי האדם עצמו'⁸² – ושלפי המתכונת שהציעו קרוצ'ה וסורל באה לא מן הספירה הטרוסצנדרנטית, אלא מטבעו הביולוגי של האדם, מהאינטואיציה ומדחפיו.

גם את המאבק החברתי ראה ז'בוטינסקי במונחים אורגניים ופסיכולוגיים, ובעזרתם יכול היה להשלים בין חזונו של מרקס ובין התפיסות הכלכליות של פארטו, פנטליאנוני וסורל, תפיסות שהתבססו על האמונה שלטבע האנושי הכלכלי אופי קבוע ונתון. וכך הציע ז'בוטינסקי להחליף את הרעיון שלפיו את ההיסטוריה מניע מאבק המעמדות על השליטה באמצעי הייצור, בדגם ה'מאבק בטבע' הארכיטיפי שבו ה'סינתזה' 'תסדיר' באופן טבעי את 'מערבולת האינטרסים הכלכליים' המפרידים בין בני האדם. ז'בוטינסקי, שלכאורה ניסה לשמור על מסגרת השיח המרקסיסטית, רוקן אותה למעשה ממהותה, והחליף את התכנים האמפיריים והמטריאליסטיים שלה במושגים של הטרמיניזם הביולוגי והפסיכולוגיה.

גם למושג העיקרי של הנאורות, ה'קדמה', טען ז'בוטינסקי משמעויות חדשות, הקרובות יותר לוויטליזם של ברגסון, המתבסס על מושגים כמו 'דחף' ו'רצון',⁸³ ופחות לליברליזם הישן של הנאו־קאנטיאנים, שזיהו את הקדמה עם העצמת שלטונה של התבונה. כחצי שנה לאחר שפרסם את המאמר 'על הלאומיות', חשף ז'בוטינסקי את תפיסתו באשר למנגנון

למדינה, שבו העניק הערפה חד־משמעית לפרט), דן ז'בוטינסקי בהרחבה באוטוביוגרפיה שלו, ראו ז'בוטינסקי (לעיל הערה 1), עמ' 19. רעיון דומה של היעדר מתח בין האינדיבידואל ל'יצו האומה' המוצפן בדמו, ניסח ז'בוטינסקי כשלושים שנה לאחר מכן בשיר 'הנדר': 'לגיל בדרור – כונן עליך גדר! / חופשי, את חוק ביתר המלכתי על עצמי, / כי צו ביתר הוא הד לצו לבי – לנדר/ השר בתהום דמי'. זאב ז'בוטינסקי, כתבים: שירים, עמ' רי.

Altalena, 'Вскользь', 9.2.1903 (above note 13), стр. 3 82

Sanford Schwartz, 'Bergson and the Politics of Vitalism', in: Frederic Burwick and Paul Douglass (eds.), *The Crisis of Modernism: Bergson and the Vitalist Controversy*, Cambridge University Press, Cambridge 1992, pp. 277-305; Richard Lehan, 'Bergson and the Discourse of the Moderns', in: *ibid.*, pp. 307-329 83

הקדמה: 'אני מניח שלא הרפיון של מתנגדינו הוא שמניע את הקדמה. היא [הקדמה] תוצר האנרגיה ורק האנרגיה. ככל שהאנושות מייצרת יותר אנרגיה, כך עדיף עבור הקדמה'.⁸⁴ זאת אומרת, חזון ההתפתחות האנושית נסמך לא על תיקון חברתי, שוויון, מיגור הניצול וכדומה, אלא על אגירת האנרגיה הוויטלית. הצדק החברתי אמנם נותר יעד רצוי להתפתחות, אבל הוא היה לתוצר לוואי משני בדרך למטרה העיקרית – אגירת האנרגיה הוויטלית וזיקוקה.

כמו שאפשר לראות, כבר בחורף 1903 היה המסד התאורטי והאידיאולוגי של ז'בוטינסקי מוכן לקליטת האידיאולוגיה הציונית. הפרעות בקישינב באפריל והשתתפותו בקונגרס הציוני השישי באוגוסט של שנה זו רק אפשרו את השתלבותו המעשית בתנועה. בספטמבר 1903, לאחר הקונגרס בבזל, חזר ז'בוטינסקי לבקר ברומא. המפגש עם העיר ועם חבריו לשעבר היה רצוף אכזבות. את הצעירים מלאי החיים וברוכי הכישרונות, שמהם נפרד בקיץ 1901, החליפו גברים עייפים מדאגה לפרנסתם ולמשפחתם. את הנערות הנועזות וסמוקות הלחיים החליפו נשים נבולות ונטולות ברק.⁸⁵ אבל במישור האידיאולוגי הייתה לביקור חשיבות רבה: ז'בוטינסקי שב ופגש בגטו היהודי של רומא ובדייריו, והשתכנע כי אי-אפשר לשלב את היהודים בחיי הרוב בלי להסתכן באיבוד זהותם האישית והלאומית.⁸⁶

Altalena, 'Вскользь: О кафе-шантане', *Одесские Новости*, 11.9.1903, стр. 3 84
(אלטלנה, 'ברפרוף: על קפה שנטן', *אודסקיה נובוסטי*, 11.9.1903)

Altalena, 'Вскользь: Tempora mutantur', *Одесские Новости*, 4.12.1903, стр. 3 85
(אלטלנה, 'ברפרוף: [הזמנים משתנים]', *אודסקיה נובוסטי*, 4.12.1903)

Altalena, 'Вскользь: Гетто', *Одесские Новости*, 12.10.1903, стр. 5; 18.10.1903, стр. 86
,18.10.1903, 12.10.1903, *אודסקיה נובוסטי*, גטו', *ברפרוף*: גטו', 29.10.1903, стр. 4
(29.10.1903)